

Gallai Ervin

A SZAKIRODALOM VISSZAKERESÉSÉNEK KÉRDÉSE

Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központban (OMgK) igen fejlett és sokoldalú tájékoztatási, dokumentációs rendszer alakult ki. Ez a tájékoztatási apparátus feltárja az OMgK-ban lévő irodalomgyűjteményt, bizonyos tekintetben részletesebben, mint a könyvtár katalógushálózata. Így pl. az Agrárirodalmi Szemle c. referálólap teljes egészében feldolgozza a külföldi szakfolyóiratokban található értékes szakkikket, amelyeket az OMgK katalógusai egyáltalán nem tartalmaznak. A katalógusban ui. csak a folyóiratok címe szerepel.

A jelenlegi katalógushálózat mellett, hogy állandóan terebélyesedik - nem tudja megoldani korszerűen a visszakeresést. Ez a körülmény előtérbe állítja a többdimenziós katalógus és a gépi visszakeresés problémáját.

Felmerül azonban az a gondolat is, nem lehet-e a visszakeresést index segítségével megoldani. Ez esetben a könyvtári feldolgozást is mérsékelni lehetne. Az alábbiakban ezekre kívánunk bővebben kitérni, anélkül, hogy e kérdések részleteibe bocsátkoznánk.

1. Katalógusszerkesztési megfontolások

A katalógus feladata az irodalomgyűjtemény feltarasa, mégpedig annak szem előtt tartásával, hogy abban az olvasó könnyen eligazodhassék.

Minden katalógusfajta közül a legfontosabb a szakkatalógus. Különösen ez a helyzet a szakkönyvtárban, mivel a szakemberek főleg témakörök, vagy témák szerint keresik az irodalmat. Éppen ezért nem közömbös, hogy a szakkatalógus milyen. Az a szakkatalógus az értékes, amelyben a felhasználó

maga is el tud könnyen igazodni. Ezért a szakkatalógusnak az adott tudományág szakmai felépítését kell tükröznie.

Az OMgK katalógushálózata rendkívül kiterjedt. A könyvtárban az alábbi katalógusokat találjuk.

Önálló kiadványokról (könyv, füzet stb.)

betürendes olvasói,
betürendes szolgálati katalógus,
szakkatalógus.

Folyóiratokról, ill. időszak kiadványokról

betürendes olvasói,
betürendes szolgálati katalógus,
szakkatalógus.

Fordításokról

betürendes katalógus,
szakkatalógus.

Témadokumentációk és bibliográfiák

szakkatalógusa.

Tankönyvek

szakkatalógusa

Sorozati katalógus.

Kurrens folyóiratok betürendes katalógusa.

Külföldi szakkönyvek központi katalógusa.

Külföldi folyóiratok központi katalógusa.

Arcképkatalógus.

Az OMgK fenti 15 féle katalógusa nem tartalmazza a külföldi szakfolyóiratok cikkeit, mert ezt a katalógust – nem kellő kihasználtsága, valamint egyéb racionalizálási okokból – az OMgK már 1959-ben megszüntette. A külföldi folyóiratok szakcikkeit csak az Agrárirodalmi Szemle c. referálólap ismerteti.

Az OMgK katalógusai ETO- rendszeren épülnek fel. Ezt a rendszert a mezőgazdasági szakemberek nem ismerik, számukra szokatlan az irodalomnak ilyen rendszer szerinti nyilvántartása. Nehezíti az ETO szerinti katalógus használatát továbbá az is, hogy a külföldi mezőgazdasági irodalmat referáló Agrárirodalmi Szemle és a hazai szakirodalmat regisztráló Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia az ETO-tól eltérő felépítésű.

Az OMgK-ban a különböző katalógusok kiadványtipusok szerint szétszór-
tan tartják nyilván az állományt: külön a könyveket, folyóiratokat, fordításokat stb. Holott a keresés a szakkönyvtárban legtöbb esetben témakörök szerint folyik. Ha valamely szakembert egy bizonyos téma érdekel, akkor rendszerint nem azt kutatja, hogy e témával kapcsolatban milyen könyvirodalom, milyen folyóiratirodalom stb. jelent meg, hanem egy helyen szeretné megtalálni az összes e témára

vonatkozó irodalmat. Ezért jelentős az ún. "komplex szakkatalógus", amelyet a Szovjetunió Központi Mezőgazdasági Könyvtárában és több más mezőgazdasági intézményben is használnak. Ez a katalógus feleslegessé teszi a katalógusok nagy részét. A "komplex szakkatalógus" lényege, hogy egy bizonyos témakör teljes anyaga többféle szempont szerint, de egy komplex fő rovatba kerül,⁽¹⁾ Nem volna természetesen célszerű ezt a katalógust mechanikusan átültetni a mi viszonyainkra. Különösen meggondolandó a katalógus felépítésének, az anyag besorolásának átvétele, amely eltér nemcsak az ETO-tól, hanem egyéb osztályozási rendszerektől is.

2. Gépi keresés

A komplex szakkatalógus gondolata elvezet bennünket a gépesítéshez való átmenethez. Az egész világon megfigyelhető a könyvtári munkában a mechanizálásra való törekvés. Ennek fő oka, hogy egyre nagyobb a feszültség a rohamosan növekvő szakirodalom, és annak feldolgozása, visszakeresése között. Ezt a feszültséget feloldani, az egyre növekvő feladatokat a régi, hagyományos könyvtári módszerekkel megoldani nem lehet. Ezért a könyvtári, dokumentációs munka előterébe mind inkább a gyakran ismétlődő, azonos műveletek automatizálása, a gépi visszakeresés problémáinak megoldása áll.

A gépesítés előnyeit, jövőjét propagáló szakkikkeknek se szeri, se száma. Az egyik tanulmány szerzője a jövő könyvtárával foglalkozva a következőket állítja: a könyvtárak fejlődésének távlata az, hogy aktív tájékoztató központokká váljanak. Ez pedig a teljes gépesítés útján oldható meg." A gépesítés lehetővé teszi, hogy megszüntessük a katalógizálásban meglévő torlódást, lehetővé teszi az osztályozás automatikussá tételét, a referálás, a bibliográfiák szabványosítását. A mikrofilmzés elősegíti a raktározás problémájának megoldását. A jövő könyvtára nem fogja kölcsönözni a dokumentumokat; csekély összegért másolatot fog nyújtani!"^(2.)

Még tovább viszi ezt a gondolatmenetet egyik hazai szerző. Az elektromos számítógépek könyvtári használatával kapcsolatban a következőket fejtegeti. E gépek segítségével, amelyek ma már egyik nyelvről a másikra fordítanak szöveget, előbb-utóbb a könyvek és folyóiratok szövegét átírhatjuk a gépek nyelvére, s így egy nemzetközi kódirodalom fog keletkezni. Néhány nagy nem-

1/ Részletes ismertetését adja ANCIFEROVA, R.: Bulletin' szel'szkohozjajsztvennih informacionnih centrov sztran - cslenov SzEV, 1964. 3. 30-38. p.

2/ GRIFFIN, M.: The library of tomorrow. = Library Journal, 1962. 8. no. 1555-1557. p.

zetközi központban fog tárolódni az emberiség minden írott anyaga. A tároláson kívül az elektronikus számítógépek rendszeresen felülvizsgálják majd a meglévő adatokat. Minden új információt a központok fognak értékelni újdonsága stb. szempontjából. Az eredmények azután nemzetközileg általánosan hozzáférhetőek lesznek a legkülönbözőbb decentrumokban.(3.)

Ez az elképzelés elvileg helytálló. Nincs okunk kételkedni abban, hogy az elektronikus számítógépek - bizonyos idő múlva, tökéletesedésük során - fenti műveleteket valóban el tudják végezni.

A könyvtári feldolgozó és visszakereső munkában a gépesítés előnye a manuális munkával szemben elméletileg kétségtelen, legalább is olyan értelemben, hogy meggyorsítja és automatikussá teszi az egyes műveleteket. A katalógusokban lehetővé teszi a kapcsolatok többdimenziós feltárását, az irodalmi anyag sokoldalú megragadását. Az egész világon a fejlődés iránya valóban a teljes gépesítés, az elektronikus számítógépek alkalmazása felé mutat.

A gépi keresésre előállított bármilyen szerkezetet azonban csak akkor lehet működtetni, ha a kívánt adatokat előzőleg a gépbe bedolgoztuk. "A gépből csak azt lehet kivenni, amit számára az ember megfelelően feldolgozott. Előzőleg tehát a publikációk közül ki kell választani a dokumentálandó egységeket, az egyes közlemények tartalmát megfelelően tanulmányozni, ki kell emelni a szükséges fogalmi jegyeket"(4.) Ezt követi a különböző jelzetek elkészítése, ill. rávitele lyukkártyára vagy szalagra, vagyis a kódolás. Ennek a kódrendszernek a kidolgozása a legnehezebb, legmunkaigényesebb feladat.

A különböző válogató gépek a visszakeresésnek tehát csak a lehetőséget teremtik meg: a megfelelő válogató rendszert a könyvtárosoknak, dokumentálónak kell kimunkálniuk. A gépesített visszakeresés drága dolog, a gép beszerzése igen nagy beruházást igényel. Ezeket a gépeket gazdaságosan üzemeltetni csak nagy számító vagy dokumentációs központokban lehet. "A gépesítés nem olcsó mulatság. Rendkívül nagy beruházási költséggel jár, s pénzbe kerül a hozzátartozó személyzet kiképzése is . . . Gondos mérlegelést igényel tehát, milyen előnnyel és hátránnyal jár a gépesítés"(5.) Beható vizsgálatot, szá-

3/ ÁKOS Károly: A tudomány fejlődése és a könyvtárügy. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. II. 1964. 107. p.

4/ SEBESTYÉN Géza: A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében. Bp. 1962. 65. p. / Az OKT kiadványai 15. sz./ A Könyvtár-tudományi Szak-könyvtárban 2-402, 3-557, 3-558, 3-559, 3-560 raktári jelzeteken található.

5/ MUMFORD, Q.: Automation in research libraries. = Könyvtári Figyelő, 1962. 8. no. 365. p.

mitást kell végeznünk ahhoz, hogy eldönthessük, célszerű-e valamilyen gépi kereső berendezés bevezetése.

A rendkívül erőteljes gépesítésre való törekvés mellett vannak azonban olyan hangok is, amelyek kétségbe vonják a könyvtári munka mindenáron való és teljes gépesítésének realitását, célszerűségét. "A tudományos és műszaki publikációk növekedése nem idéz elő különlegesen fenyegető helyzetet és nem kíván mindent szétzúzó programot. Az a magatartás, amely a gépesítésben látja a visszakereső tájékoztatás fenyegető válságának egyedüli megoldását, objektíve elfogadhatatlan és szubjektíve veszélyes, mert a szenvedélymentes tudományos elemezést vágyak által irányított gondolatmenettel akarja helyettesíteni s ezért az értékes kutatási időt utópisztikus spekulációra változtatja!" (6.)

Érdekes ebből a szempontból az 1964. februárjában tartott Római Nemzetközi Dokumentációs és Információs Kongresszuson elhangzott sok előadásnak az a közös iránya, amely a tájékoztatás technikai eszközeinek túlzott előtérbe állítását bírálja, helyteleníti a technikai eszközök öncélú, a felhasználóktól elvonatkoztatott fejlesztését. Lényege ennek az irányzatnak tömören az, hogy a tájékoztatást nem a gépek számára, hanem az ember, a felhasználó részére kell készíteni. (7.)

3. Visszakeresés indexszel

A tudományos fejlődés, valamint ennek következtében a szakirodalom nagyarányú növekedése a könyvtári munkában is haladást kíván. Sőt, a tudományos munka területén várható még gyorsabb fejlődés szinte gyökeres változást igényel a könyvtári feldolgozásban, hacsak nem akarunk végérvényesen elmaradni ettől a fejlődéstől. Könyvtáraink nagy része lényegében még mindig a régi módszerekkel dolgozik, holott " ... a könyvtári és dokumentációs munka gyökeres átalakítása, egyrészt a nagyfokú elmaradás miatt, másrészt és alapvetően a fejlődés nagy és várható még nagyobb üteme miatt életszükséglet: a kor objektív követelménye ... Ne hallgassuk el, hogy a feldolgozási munka területén nagyon sok a felesleges munkafolyamat is. S a baj az, hogy minden felesleges munkát meg is indokolnak, s ezt az indokolást el is fogadjuk!" (8.)

A könyvtári munka gyorsabbá, könnyebbé tételének egyik módja a gépesítés. A gépesítés azonban nem mindig jelent egyszerűsítést, gazdaságosabb

6/ BAR-HILLEL, Y.: Is information retrieval approaching a crisis? = American Documentation. 14. vol. 1963. 2. no. 95-98, p. KMK ford. F 3049.

7/ Részletesen ismerteti GYÖRE Pál: A Római Nemzetközi Dokumentációs és Információs Kongresszus c. cikkében. = Könyvtári Figyelő, 10. évf. 1964. 6. sz. 399-411. p.

8/ BARABÁSI Rezső: Törekvések a könyvtári és dokumentációs munka technikájának továbbfejlesztésér. = Könyvtári Figyelő, 10. évf. 1964. 3-4. sz. 125-126. p.

munkát, sőt előfordulhat, hogy gépesítéssel a munka komplikáltabb és drágább lesz. Ez a helyzet pl. ha viszonylag kis állományhoz gépi szelekciós berendezést használunk.

Nem mindenféle gépesítés jelent tehát előnyt. A gépesítés nem mindig egyenlő a gazdaságosabb munkával. A gépesítés fogalma egyébként sem azonos a racionalizálással. "A racionalizálás nem csupán gépesítés, hanem szélesebb értelmű annál. Magában foglalhat olyan egyszerűbb technikai, módszerbeli módosítást, amely nincsen gépekkel közvetlen kapcsolatban". (9) Ezen túlmenően a racionalizálás fogalmába beleértendő az is, hogy egyes munkafolyamatokat nemcsak egyszerűsíteni igyekszünk, hanem ha az fölösleges, eleve elhagyunk.

Ha a racionalizálást ilyen értelemben vizsgáljuk az OMsK feldolgozó munkájában, akkor elsősorban a katalógus problémájához kell visszanyulnunk.

Fontos szem előtt tartani, hogy a katalógusok állandóan bővülnek, a katalóguskartonok száma óriási ütemben növekszik; a katalógusszekrények egyre több helyet foglalnak el. Ezzel egyidejűleg mind nehezebb a katalógusokban a keresés, az áttekintés. Ez előbb-utóbb felveti a katalógusok csökkentését, vagy legalábbis a bennük lévő anyag selejtezését, esetleg bizonyos elvek szerinti szétválasztását.

Érdekes ebből a szempontból, hogy az utóbbi években egyre inkább merül fel a külföldi szakirodalomban a kötetkatalógus problémája. Ennek fő oka, hogy a katalógusok óriási ütemű növekedése - a mind feszültebbé váló helyhiány mellett - kétségessé teszi a cédulakatalógus hatékonyságát is. Különösen élesen vetődik fel ez a kérdés, ha a cédulakatalógus egy bizonyos mennyiséget meghalad. Ekkor ui. rendkívül nehézé válik az áttekinthetősége, a benne való keresés. Régebben a kötetkatalógust a cédulakatalógus kiegészítőjeként kezelték. Napjainkban kezd teret hódítani egy olyan irányzat, hogy - főleg az égető helyhiány miatt - a kötetkatalógus elsőbbségéről beszélnek. Ennek a felfogásnak egyik lelkes propagálója az amerikai Osborn. A kötetkatalógus előnyét taglalta rámutat, hogy egy ilyen katalógus a cédulakatalógus kiterjedt hálózatával szemben csupán néhány polcot foglal el és a felszabaduló helyet más célokra lehetne használni. A kötetkatalógust egy-két kisebb cédulakatalógussal lehetne természetesen kiegészíteni. (10) Hasonlóan vélekedik a kötetkatalógusról más szerző is. Előnyeit vizsgálva az egyik rámutat, hogy a kötetkatalógusnál kevesebb a szakadási veszély, könnyebb és gyorsabb a használata; a sokszoros példányok

9/ BARABÁSI Rezső i.m. 124. p.

10/ OSBORN, A.: Cataloguing in the Harvard Libraries. Harvard Library Bulletin. 1955. 9. no.

több személy számára teszik lehetővé egyidejű használatát; egyes példányai más személyek által is megvásárolhatók. 11)

A kötetkatalógusnak az említett előnyei mellett legnagyobb hátránya, hogy a mai (hazai) feldolgozási móddal csak nagy késéssel tudja visszatükrözni a meglévő állományt. Ilyen körülmények között csak régebbi lezárt állomány feltárására alkalmas. Bár külföldön vannak már olyan kötetkatalógusok, melyek havonta jelennek meg és a legújabban beszerzett irodalmat tartalmazzák.

A kötetkatalógus előállításának munkája és technikai kivitele idő- és költségigényes. A kötetkatalógust a cédulakatalógus felhasználásával keli előállítani, ez esetben tehát arról van szó, hogy a cédulakatalógus feladásával és helyette kötetkatalógus kiadásával, lényegében csak helyet takarítunk meg. Ilyen körülmények között kérdéses, hogy érdemes-e ezt a többletmunkát elvégezni, nem helyesebb-e a meglévő cédulakatalógust továbbra is megtartani, gondoskodva természetesen arról, hogy - félreeső helyre állítva - ne foglalja el az új, kurrens irodalmat tartalmazó katalógusszekrények helyét.

Ugy tűnik tehát, hogy sem a gépesítés, sem a kötetkatalógus nem tudja racionálisan megoldani a visszakeresés problémáját egy közepes nagyságu, néhány százezer kötetet számláló használati könyvtárban. Ilyen állományhoz a gépesítés még nem gazdaságos, a kötetkatalógus pedig nem elég gyors ahhoz, hogy a visszakeresést okszerűen meg tudja oldani. E szerint marad továbbra is a cédulakatalógus. Igen ám, de a katalógus általában a monográfiákat, főleg könyveket tartalmazza. A haladás szempontjából legértékesebb, legfrissebb és volumenben a monográfiáknak többszörösét kitevő folyóiratirodalom a katalógusban nem szerepel. Az OMgK-ban legalább is ez a helyzet.

Ilyen körülmények között a katalógus segítségével a visszakeresésnek csak kisebbik részét lehet elvégezni. Főleg olyan kérdésekre tud választ adni, hogy valamely mű (könyv, vagy folyóirat) megvan-e a könyvtárban, bizonyos szerzőnek milyen könyvei vannak még a könyvtárban stb. Teljes visszakeresésre nem alkalmas. Adott témakörre vonatkozó irodalomkutatásban legfeljebb kiegészítője lehet a visszakeresési lehetőségnek.

A cédulakatalógus csak az adott könyvtár állományát tükrözi, még hozzá nem is elég mélyen, mert csak a monográfiákat regisztrálja. A katalógus e szerint lényegében leszűkül a könyvekre. De hiszen ez ellentmond annak a ma már világszerte elismert felfogásnak, hogy a mai rohamos tempójú tudomá-

11/ O'NEIL, T.: The revival of the printed catalogue, New Zealand Libr. 26. vol. 1963. 3. no. 85-92. p. KMK ford. F 3123.

nyos fejlődésben a legértékesebb irodalom - legalábbis az alkalmazott tudományok területén - nem a könyv, hanem a tágran értelmezett periodikus irodalom. Ha a katalógus be akarná tölteni a visszakeresés funkcióját, akkor ennek a cikk-irodalomnak a feltárására is ki kellene terjednie.

Ilyen helyzetben csak két lehetőség marad az értékes szakirodalom teljes visszakereséséhez. Az egyik a gépi keresés, vagy valamilyen kézi használatú lyukkártyarendszer, a másik az index. A gépi visszakeresés problémáiról már szólnunk, a továbbiakban az index kérdésével kívánunk foglalkozni.

A tárgy-és névmutató legnagyobb előnye, hasonlóan a kötetkatalógushoz, hogy segítségével egyidejűleg több helyen is lehetővé válik a keresés. A kívánt példányszámban készíthető, így a központi könyvtártól távol is felhasználható a visszakereséshez, természetesen csak abban az esetben, ha a referáló jellegű lapok 5-10 évre visszamenően megvannak. Ott azonban, ahol a szakirodalmi tájékoztatás iránti igény, valamint az irodalom visszakeresésének szükségessége megvan, meghatározott időhatárig visszamenően a referáló lapokat is megőrzi. Egyik nagy hátránya azonban, hogy a referálólapot általában nagy késéssel követi s így megjelenéséig - a kereséshez - a referálólap minden egyes számát át kell nézni, ami rendkívül megnehezíti, meglassítja a munkát. Másik nagy hátránya az indexnek a katalógussal szemben, hogy az adott témára vonatkozó anyagot csak többszörös áttétellel lehet megtalálni (éves, esetleg 5 éves kumulatív index átnézése, majd ennek alapján a kívánt műnek a referálólapban való visszakeresése), szemben a katalógussal, amelyben egy helyen található valamely témára vonatkozó irodalom, legalábbis monográfia-irodalom több évre visszamenően.

Ha figyelembe vesszük azonban, hogy a katalógus a szakirodalom legnagyobb hányadát, legfontosabb részét, a cikk-irodalmat nem tartalmazza; továbbá, hogy az index a katalógussal szemben nemcsak egy, hanem egyszerre több száz helyen is lehetővé teszi a keresést, megfontolandó esetleges alkalmazása, különösen a mezőgazdaság területén, ahol a szakemberek szétszórtnan dolgoznak az országban.

Az OMgK-ban a külföldi mezőgazdasági szakkönyveket ismerteti az Agrárirodalmi Szemle c. havi referáló folyóirat, ezenkívül regisztrálja a Külföldi Mezőgazdasági Szakkönyvek c. negyedévi kiadvány. A hazai mezőgazdasági szakkönyveket feltárja a negyedévenként megjelenő Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia. Ezek a kiadványok többszáz példányban jutnak el az érdekelt intézményekhez. Ilyen körülmények között a betűrendes- és szakkatalógus bizonyos mértékben párhuzamos munkát jelent. Hasonló a helyzet a fordításokkal is. Az OMgK-ban készülő szakfordításokat havonta ismerteti az Agrárirodalmi Szemle. Szerepelnek ezek a fordítások az Agrár-

Irodalmi Szemle éves tárgy- és névmutatójában is. Ezeket a torzításokat a könyvtár egyidejűleg külön betűrendes- és szakkatalógusban tartja nyilván.

Az OMIK 1959-től több okból (gazdaságossági szempontok; a szakemberek számára nem megfelelő használati lehetősége; nem kielégítő igénybevétele; az index-készítéssel párhuzamos munka) megszüntette a referálólap anyagának katalógusba rendezését. Helyette évi szerzői- és tárgymutatót ad ki. A hatodik évfolyamában lévő Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia regisztrálja a teljes magyar mezőgazdasági szakirodalmat. 1965-től ehhez a kiadványhoz is éves tárgy- és szerzői mutató készül. A Külföld Mezőgazdasága c. folyóirathoz 1965-től ugyancsak index járul.

Az említett három kiadvány átfogja a hazai mezőgazdaság számára értékes külföldi és a teljes hazai szakirodalmat. Az index széleskörű alkalmazása esetén végső fokon csak olyan katalógusra lenne szükség, amely kiegészítené e három referáló jellegű kiadvány anyagát. Ilyen lehetne pl. a folyóirat-katalógus, a földrajzi-katalógus stb.

A sokféle katalógus hívei abból az elvből indulnak ki, hogy a könyvtár feladata felkészülni minden lehetséges, várható igény kielégítésére. Ez elvileg helyes törekvés. Figyelembe kell venni azonban a tényleges igénybevétel mérvét, mert ezek határozzák meg: meddig kívánatos és lehetséges a katalógus növelése.

Az index bevezetése persze nem mehet egyik napról a másikra. Egyes katalógusok megszüntetése is csak olyan arányban történhet, amilyen mértékben az index ezt pótolni tudja.

A hagyományos katalógushálózat egy része esetleges megszüntetésének és a visszakeresés index útján történő megoldásának erős ellentáborra van. Ez érthető is, hiszen a megszokottól, a régen ismerttől erősen eltérő; s mint minden újnak, ennek is meg kell küzdenie a polgárjogért.

Nézzük, melyek a legfőbb érvek a katalógus fenntartása, pontosabban a betűrendes- és szakkatalógus nélkülözhetetlensége mellett, illetve az indexszel való helyettesítése ellen.

a/ Az index bevezetése, illetve a betűrendes- és szakkatalógus megszüntetése alapjaiban ingatná meg mind az olvasószolgálatot, mind a raktári munkát.

b/ lehetetlenné tenné a biztonságos állomány-gyarapítást és az állományban lévő címek ellenőrizhetlenné válása miatt kizárttá tenné a pénzügyi, különösen a devizakeret gazdaságos felhasználását.

c/ a katalógusok megszüntetése esetén veszélyben forogna a tájékoztató és bibliográfiai munka által feltárt anyagok visszakereshetősége; az olvasók

számára a katalógus az egyik legfőbb irodalomkeresési forrás, megszüntetése a nyilvános könyvtári funkció egyik alapfeltételének likvidálását jelentené.

d/ a külföldi irodalmat referáló lap a könyvanyagot csak szelektáltan tárja fel, több mindent nem dolgoz fel, ami a könyvtár gyűjtőkörébe tartozik, így pl. a tejjár, husipár, lóspórt, horgászat, énekes- és diszmadarak stb. irodalmát.

e/ a referáló jellegű dokumentációs és bibliográfiai kiadványok különféle időközben, füzetekben jelennek meg; a kiadványokhoz készülő indexek nagy időeltolódással látnak napvilágot és viszonylag kis időszakokra vonatkoznak.

f/ Az indexben egyes tárgyszavak után sok a hivatkozási szám, ami rendkívül megnehezíti, lassúvá teszi a keresést.

g/ a betűrendes index csak a szerző nevét és a referátum számát közli; társszerzőt, címet nem ad, sem azt, hogy cikkről vagy könyvről van-e szó, így a keresett mű megtalálásához több évi index átnézése szükséges; a katalógus előnye, hogy egy szakterület teljes anyagát, illetve egy szerző műveit egy helyen összegyűjtve tárja az olvasó elé, választ ad arra, hogy egy szerzőnek milyen művei vannak meg, egy bizonyos könyvnek hány kiadása jelent meg stb. Az itt felsorakoztatott ellenvetésekre csak tömören kívánunk reflektálni:

ad a/ A betűrendes- és szakkatalógus megszüntetése, helyette az index használata az alkalmazott tudományok, így a mezőgazdaság területén működő szakkönyvtárakban egyáltalán nem ingatja meg az olvasószolgálatot. Ezek a tudományterületeken a szakirodalom zöme, legértékesebb része a kurzus cikkeirodalom és nem a könyv. A cikkirodalmat azonban sem a betűrendes, sem a szakkatalógus nem tartalmazza. Mindkét katalógus a könyvekre, általában a monográfiákra épül. Ez azonban a szakirodalomnak csak kis hányadát adja, méghozzá nem is a legújabb eredményeket, hanem általában 3-5 éves adatokat, ismereteket, álláspontokat tükröz. De nem ingathatja meg az olvasószolgálat alapját azért sem, mert az index segítségével mindezen anyag visszakereshető, bár kétségtelenül valamivel lassabban. Az index használhatósága tehát elvileg nem vonható kétségbe, csupán arról van szó, hogy meg kell gyorsítani az index segítségével történő visszakeresés módját, lehetőségét.

Ugyanigy nem ingathatja meg a raktározási munkát sem, hiszen a referáló jellegű lapok feltüntethetik minden egyes címeírás után a raktári számot, s így bármely mű fellelhető.

ad b/ A pontos állománygyarapításhoz valóban szükség van egy olyan nyilvántartásra, amelynek segítségével ellenőrizhető az állományban lévő

anyag, azok pontos címadata. Erre a célra kétségtelenül szükség van az un. betűrendes szolgálati katalógusra, vagy valamilyen más nyilvántartásra, mely a mindenkori könyvtári állományt tükrözi. De ettől még az olvasói betűrendes és szakkatalógus megszüntethető. Egyébként az index, amennyiben ez a dokumentációs feldolgozással párhuzamosan készül, még a gyarapításhoz szükséges behasonlításokra is felhasználható.

ad c/ Ha a katalógusok a tájékoztató és bibliográfiai munka során feltárt anyagot tartalmazzák, akkor felvethető, hogy katalógus hiányában a feltárt anyag visszakereshetősége veszélyben forog. Csakhoz a betűrendes- és szakkatalógus nem tartalmazza a referáló kiadvány teljes anyagát, hanem annak csak kis részét, a monográfia irodalmát. Holott - mint említettük - a cikkirodalom a monográfia-irodalomnak többszöröse, és mind a tudományos fejlődés, mind a korszerű termelés szempontjából lényegesen fontosabb, újszerűbb. A betűrendes- és szakkatalógus megszüntetése tehát nem jelentené a nyilvános könyvtári funkció egyik alapfeltételének likvidálását, annál kevésbé, mert az időben megjelenő index az említett két katalógus anyagát magában foglalná.

ad d/ A külföldi irodalmat referáló lap ténylegesen nem dolgoz fel mindent, ami a könyvtárba beérkezik, így pl. a tejipar, lóspport, horgászat stb. irodalmát. Ez megfontolandó kérdés. Ha ezek a szakterületek a mezőgazdasági tudomány és termelés szempontjából fontos kérdések, akkor a referálólapnak ezt az irodalmat is fel kéne vennie feldolgozási körébe. Ha viszont az intézet ezt kétségtelennek ítéli, akkor talán beszerzésük is mellőzhető, annál is inkább, mert e szakterületek irodalmát, az irántuk érdeklődő szűk kör részletesebben megtalálhatja az adott témakörrel foglalkozó intézményekben.

ad e/ A referáló kiadványok különböző időközben jelennek meg, a referálólaphoz készülő indexek valóban nagy időeltolódással kerülnek kiadásra, és általában egy éves, tehát viszonylag kis időszakot ölelnek fel. Éppen ebben látom a fő teendőt. Elgondolásom szerint éppen ezt a nagy késedelmet kellene megszüntetni, illetve minimálisra csökkenteni. Vagyis az indexeket gyakrabban kell kiadni. Sőt elképzelhető, hogy a referálólap minden száma egyuttal név- és tárgymutatót is tartalmazzon. Ez csak munkaszervezés kérdése. Ezeket a havonta vagy kéthavonként megjelenő indexeket időközönként - évenként, öt évenként - kumulálni lehetne, s így a mutató nagyobb időszak anyagát tudná egy helyen összefogni.

ad f/ A tárgymutatóban valóban előfordul, hogy némely tárgyszó nagyon sok referátumszámot sorol fel. Ez kétségtelenül akadályozza a keresést. Ezt azonban csak kivételnek tekinthetjük. Az Agrárirodalmi Szemle 1964. évi tárgymutatója pl. tárgyszavanként általában legfeljebb 4-5 referátumszámot közöl. Ez a szám optimá-

usnak mondható, a visszakeresést nem akadályozza. Előfordulnak - ritkán ugyan - szélsőséges esetek is. Így pl. ugyanez a tárgymutató a Buzafajták címszó után 65 referátumszámot sorol fel. Ez nyilvánvalóan megnehezíti a visszakeresést, sőt a sok tételszám eleve kedvét szegi a kutatónak, s talán hozzá sem kezd a kereséshez. A teendő az, hogy az ilyen "összefoglaló" címszavakat tovább bontsuk. Egy-egy tárgyszó után csak annyi számot szabad felsorolni, amennyi nem gátolja a gyors áttekinthetőséget, a keresett anyag mielőbbi megtalálását.

ad g/ A betürendes index valóban csak a szerző nevét és a referátum számát közli, címet nem ad. Társszerzőt viszont adnia kell; ha ez hiányzik, akkor ezt a jövőben pótolni kell. Azon a hiányosságon, hogy a betürendes index nem tünteti fel, hogy könyvről vagy cikkről van-e szó, könnyű segíteni egy olyan azonos jellel, mint amilyen a referáló lapban megkülönbözteti a könyveket. Az index útján való keresés valamivel lassabb, mint a katalógusban történő, de csak ami az irodalom kisebb részét, a könyveket illeti. Ha azonban a referáló lap minden számához készül index, és ezeket időközönként rendszeresen kumulálják, akkor ez a hátrány minimálisan csökkenthető. A katalógusnak az az előnye pedig, hogy egy szakterület teljes anyagát, illetve egy szerző műveit egy helyen gyűjti össze stb., csak könyvekre vonatkozik. Már pedig egy szakterület teljes irodalmához, s nem különben egy szerző életművéhez az alkalmazott tudományok területén a folyóirat-irodalom legalább olyan mértékben hozzátartozik, mint a könyv.

A betürendes- és szakkatalógus mellett, illetve az indexszel való helyettesítése ellen felhozott érvek lényegében abból a régi könyvtári szemléletből indulnak ki, amely a könyvet tekinti a könyvtári állomány alapjának, alapvető részének. Ez az álláspont azonban korszerű szakkönyvtárban már rég túlhaladott. Ma már az állomány legfontosabb, legértékesebb része nem a könyv, hanem a cikkirodalom. Ezt az irodalmat azonban az OMgK katalógusa, egyáltalán nem tárja fel. A katalógus tehát semmiképp sem alkalmas arra, hogy adott szakterület teljes irodalmát tükrözze. Míg a helyesen szerkesztett név- és tárgymutató, ha időben jelenik meg és bizonyos időközönként rendszeresen kumulálva is napvilágot lát, alkalmas arra, hogy adott szakterületnek valóban teljes anyagát átfogja.

Az index használata az egész világon terjed. Szinte alig akad olyan referáló kiadvány, melyhez ne készülne mutató. Ennek oka az a felismerés, hogy a többéves tájékoztatási anyag visszakeresésének feltétele a jó index. A gyakorlatban többféle indexszel kísérleteznek. Ilyen pl. a tárgyszótáros index, amely válogatott gyűjteménye azoknak a szavaknak, melyek egy adott szakterületen

nagy jelentőséggel bírnak. Ilyen továbbá az ún. szöveggörnyezetes index, amelynek lényege, hogy a dokumentumok címében szereplő szavakból választja ki a vezércímzót, s eköré a többi szövegrészt is feltünteti. (12)

Ez az irányzat jelentkezik az OMgK munkájában is. Az OMgK-ban ez időszertint a következő indexek vannak,

Az Agrár-irodalmi Szemle c. külföldi szakirodalmat referáló laphoz szerzői betűrendes, tárgyszavas mutató.

A Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia c. hazai szakirodalmat regisztráló kiadványhoz

szerzői betűrendes, tárgyszavas mutató (1965-től).

A Külföld Mezőgazdasága c. agrárpolitikai referáló folyóirathoz szerzői betűrendes, tárgyszavas mutató.

A tárgymutatóhoz a tárgyszavak a referátummal, ill. a bibliográfiai címfelvétellel egyidőben készülnek. A szakszerű tárgyszavak megválasztásának a feltelete tehát biztosított.

A tárgyszavakat azonban - kivéve a Külföld Mezőgazdasága c. lapét - évente csak egyszer szerkesztik, ill. rendezik sajtó alá. Mégpedig akkor, amikor a referálólap minden száma már megjelent. Így figyelembevve a hosszadalmas nyomdai munkálatokat - az index több hónapos elmaradással követi az adott tárgyév referáló lapjának anyagát, s ezért a visszakereséshez is csak késedelmesen tud segítséget adni. Ha azonban a referáló lap minden számához készül index, és azokat rendszeresen kumulálják, akkor ez a nagy hátránya kiküszöbölhető.

Az OMgK-nak tehát mind a külföldi, mind a belföldi mezőgazdasági irodalmat referáló két lapja már most is éves név- és tárgymutatóval készül. A Külföld Mezőgazdasága c. kéthavonként megjelenő agrárpolitikai kiadványa pedig már számonként tartalmaz tárgymutatót. A kezdeményezés a mutató gyakoribb készítésére ezzel gyakorlatilag megindult. Miért ne lehetne ezt a többi referáló jellegű kiadványra is kiterjeszteni? Ugy vélem, ezt az elgondolást érdemes megfontolás tárgyává tenni.

Az OMgK referáló jellegű kiadványaihoz készülő név- és tárgymutatók természetesen nem azonosak sem a cédula-, sem a kötetkatalógussal, hiszen nem

12/ A különböző indexeket, azok készítési módját részletesen ismerteti VÁSÁRHELYI Pál "Elektronikus számítógépek a könyvtári és dokumentációs munkában" c. könyve 67-84. lapján. /OMKDK módszertani kiadványsorozata 1964. 4-5. sz./ - A Könyvtártudományi Szakkönyvtárban 3-2513 raktári jelzeten található.

tartalmazzák az egyes művek címleírását, hanem csak utalnak a művek helyére az egyes referáló lapokban. A visszakeresés megoldása szempontjából azonban a referálólappal együtt lényegében pótolják a katalógust.

A tájékoztatás célja - egy adott szakterületen dolgozók informálása, irodalommal való segítése. Ebből következik, hogy a tájékoztatás módjának és formájának a felhasználók legcélszerűbb kiszolgálási lehetőségéhez, igényük minél teljesebb kielégítéséhez kell igazodnia. A mezőgazdasági tájékoztatás felhasználóinak köre zömében a központi könyvtártól távol van, s azt felkeresni - legtöbb esetben - nincs módjában. Olyan tájékoztatási és visszakeresési formát kell tehát találni, hogy a vidéken élő szakember egymaga is képes legyen az irodalomkutatást elvégezni. Ennek pedig az index a legalkalmasabb eszköze. Meg kell jegyezni, hogy az index nem a termelésben dolgozó szakembernek készül, hanem a kutatónak. A gyakorlati szakember már csak azért sem tudja használni az indexet, mert a referálólappal sem rendelkezik. A kutatónak viszont figyelemmel kell kísérnie az új szakirodalmat, ezért munkájához a referálólap nélkülözhetetlen.

Ezen túlmenően az indexet a megyei és járási könyvtárak is jól gyümölcsöztethetnék. Segítségével a mezőgazdasági tájékoztatásban jelentős transzmissziós szerepet tölthetnének be a vidéken dolgozó gyakorlati szakemberek irányába. Ennek feltétele természetesen, hogy a referálólapok a megyei és járási könyvtárban meglegyenek, azokat ne tekintsék szekunder könyvtári anyagnak. Az index bevezetése esetén a referálólapot, annak minden számát legalább 5 évre visszamenően hiánytalanul meg kell őrizni, mert csak így biztosítható a szakszerű visszakeresés. Az OMgK belső dolgozói, valamint a könyvtárat felkereső olvasók egyébként az indexet ugyanugy tudják kezelni, mint a külső felhasználók.

Az OMgK-ban évi kb. 50 000 karton kerül beosztásra a különböző katalógusokba. Ebben a számban természetesen nincsenek benne a külföldi szakfolyóiratok cíkkéi. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán évente mintegy 35-40 000 katalóguscédula kerül beosztásra. Az Agrártudományi Egyetem 12-féle katalógusában az évi beosztott kartonok száma 50-70 000. Ezeknek a kartonoknak legnagyobb része a betürendes- és szakkatalógusba beosztott anyag, melyet fenti elgondolás megvalósításával meg lehetne takarítani.

Ezzel a költség- és munkamegtakarítással fokozni lehetne a mezőgazdasági szakkönyvtárak munkájának hatékonyságát, minimumra lehetne csökkenteni a katalógusszekrények állandó terjeszkedése miatt krónikussá váló helyhiányt,

és viszonylag rendkívül kis helyen lehetne összegyűjteni az irodalomkereséshez szükséges segédeszközöket.

Ez a javaslat szokatlannak, talán merésznek is tűnik. Ha azonban figyelembe vesszük a rohamos ütemű fejlődést és növekedést, érdemes alaposan megfontolni ezt az elgondolást, mert bevezetése esetén jelentős anyagi megtakarítást jelent, lényegében egyszersmindenkorra megszünteti a katalógus-szekrények állandó bővülése következtében előálló helyhiányt, és teljesen új utakat nyithat a könyvtári feldolgozó és visszakereső munkában.

Az OMgK munkájában, és a mezőgazdasági tájékoztatás területén általában, jelenleg még a szétsugárzó tájékoztatáson van a hangsúly. A tájékoztatás visszakereső funkciója a szétsugárzáshoz viszonyítva mérsékeltebb jelentőségű, bár fontossága állandóan nő. Fenti elgondolás mérlegelésekor figyelembe kell venni, hogy a visszakeresést legnagyobb részt a központi mezőgazdasági könyvtártól távol, egy-egy intézményben, gazdaságban, sokszor egyénileg magának a mezőgazdasági szakembernek kell megoldania. Ezt pedig csak a referálólapok és az azokhoz készülő jó indexek segítségével lehet elvégezni.

Ha a mezőgazdasági tudománynak és termelésnek a visszakeresés iránti igénye jelentősen megnő, akkor a keresés gyorsabb központi megoldása újra előtérbe kerülhet. Természetesen akkor sem valamilyen elektronikus kereső gép, hanem egyszerűbb, valószínűleg kézi szelekciós lyukkártyarendszer jöhet számításba.

Amíg erre sor kerül, addig a visszakeresést legcélszerűbben index útján lehet megoldani. Az index ezen túlmenően lehetővé teszi a mechanikus szelekciós rendszerhez szükséges, a kódolás alapját képező tömör tárgyszógyűjtemények (tezauruszok) összeállítását, kidolgozását.

A KÖNYVTÁROSKÉPZÉS VILÁGMÉRETŰ FELMÉRÉSE

Az American Library Association világszerte adatgyűjtést végez a könyvtárosképzés intézményeiről, az oktatás tartalmáról és formáiról, a hallgatóknak nyújtott képzés jellegéről. Az adatokat minden országból közvetlenül az egyes oktatási intézményektől szerzik be és így a pontos és tartalmas adatgyűjtés eredményeként igen értékes – régóta nélkülözött – teljes áttekintés várható az egész világon folyó könyvtárosképzésről. A mű valószínűleg a jövő év végén jelenik meg. Az ALA Nemzetközi Kapcsolatok Irodája a KMK részére tiszteletpéldányt küld. – Az összeállításról a dokumentálóképzéshez hasonlóan ismertetést közlünk a Könyvtári Figyelőben.